

Člověk a stroj v české kultuře 19. století

Anotace

Tschuggmallovo divadlo automatů v českých zemích

Alice Dubská

Předvádění automatů, tj. mechanických figur s předem naprogramovanou sekvencí pohybů, bylo oblíbeno již ve starověku. V českých zemích se rozšířilo ve 2. polovině 18. století a kulminovalo v 1. polovině 19. století v produkcích řady zahraničních i domácích mechaniků. Příspěvek se zaměří na jednoho z nejvýznamnějších představitelů divadla automatů, Christiana Josefa Tschuggmalla (1785–1845), a jeho hostování v řadě českých měst v letech 1830–1844. Bude se zabývat také zkoumáním důvodů jeho popularity i srovnáním jeho postupů a poetiky s loutkovým divadlem.

Od klasické ekonomie k ekonomickému nacionalismu

Jan Hájek

Příspěvek představí přehled hlavních proudů ekonomického myšlení, tak jak se měnilo v průběhu industrializačního procesu. Důraz bude kladen především na vývoj v našich zemích, tedy od doznívání merkantilismu v podobě některých kameralistických principů, přes liberální ekonomii až k její výrazné modifikaci přednostním akcentováním „národních“ požadavků a potřeb.

Člověk a stroj v českém literárním naturalismu

Aleš Haman

Příspěvek se bude zabývat stylovými rysy naturalismu ve vztahu člověka a strojového mechanismu v románech J. K. Šlejhara *Peklo* a M. A. Šimáčka *Duše továrny*, s odkazy na Zolův *Germinal*.

Superstroj 19. století a nová organizace času, prostoru a společnosti

Milan Hlavačka

Oním superstrojem 19. století je železnice. Železnice je víc než stroj. Je to moderní technický a ekonomický ensemble. Poprvé tento „soubor“ oddělil od sebe dopravní cestu a dopravní prostředek a poprvé také spojil v jedno vyspělou dělbu práce s mechanickým strojem, který se odpoutal od přírody. Toto spojení přineslo nečekanou proměnu dosavadních představ o čase, prostoru a ekonomické a společenské organizaci práce a života, ale také vymezilo limity liberalismu vůbec.

Člověk a stroj v 19. století

Jan Hozák

Co je to stroj v 19. století? Nový mechanismus využívaný k pohonné síle a k výrobě? Nebo podstatně širší fenomén provázaný s řadou technologií a pronikající do řady oborů a lidského konání: výroby, dopravy, zemědělství, vojenství, komunikace, reprodukčních technik, medicíny i zábavy. Tovární výroba svými důsledky proměnila města, krajinu a hlavně společnost. Stroj se dostal i do kontextu estetického, vstoupil do prostředí výstav a muzeí, stal se inspirací umělcům i podnětem k výzkumům a teoretickým reflexím ve společenských vědách. Tyto souvislosti se příspěvek pokusí naznačit s důrazem na historické země české.

Herec a stroj

Alena Jakubcová

Móda šachových pseudostrojů, mechanických figur, mluvících strojků a automatů, kombinujících prvky kouzelnictví, mechaniky, hydrauliky a magnetismu, byla doménou zábavného i poučného loutkového a mechanického divadla. Příspěvek se soustředí na frekvenci fenoménu stroje v dramatičce a v hraném divadelním repertoáru v českých zemích na přelomu 18. a 19. století, a to jako prvku šalby, parodie, metafory, alegorie, popř. groteskního nebo hrozivého symbolu. Bude se věnovat dobovému herectví (teoretické úvahy a proklamace) i kritickým ohlasům na výkony herců v konkrétních představeních.

Velkorysá síť vodních cest jako „všelék“ předlitavské společnosti

Ivan Jakubec

„Že vodní cesty nabízejí průmyslu velké přednosti vzhledem k surovinám, proto také ve zlevnění produkce, pak při zasílání produktů na trh a pak také dají podnět k zakládání zcela nových průmyslů, nepodléhá žádným pochybám...“ (Bericht der Specialcommission des Herrenhauses). Příspěvek přibližuje argumentaci diskutujících stran při projednávání zákona č. 66 o vodních cestách v poslanecké a panské sněmovně na jaře 1901. Nerealizovaná síť vodních cest spolu s technikou a technickými prostředky, měla zaručit všeobecný blahobyt Předlitavska.

Příběh a smyčka. Kinematograf vs. kinoskop

Ivan Klimeš

Dva druhy kinematografických aparátů (Lumièrův a Edisonův) z 90. let 19. století budou uchopeny jako dva alternativní principy divácké situace, tj. kolektivního sdílení diváckého zážitku a diváckého zážitku privátního (reprodukční stroj pro jednoho diváka). Odrazovým můstkem bude Národopisná výstava československá, kde byl Edisonův aparát v tuzemsku poprvé představen. Tisk na něj vůbec nereagoval.

Lidé a děla v Plzeňské Škodovce: Ing. Emil Škoda a jeho boj s konzervativním velením rakousko-uherské armády

Vladislav Krátký

Příspěvek se týká ukončení užití bronzu ve výrobě dělových hlavních. Sleduje, co znamenala první děla s ocelovými hlavními a jak se zvyšovala jejich technická úroveň. Vývoz děl za hranice monarchie ovlivnil vysokou kvalifikaci českých dělníků a techniků. Dělovka plzeňské Škodovky byla na své dějinné cestě spjata až do roku 1918 se službou habsburské monarchii a podřízena jejím mocenským zájmům.

Zvukový záznam a počátky etnomuzikologie

Matěj Kratochvíl

Technologie zvukového záznamu začala hrát od konce 19. století významnou roli ve všech sférách hudebního života. Je rovněž úzce spojena s formováním oboru, jenž je dnes označován jako etnomuzikologie. Nejstarší dochované záznamy evropské i mimoevropské tradiční hudby dnes slouží nejen jako dokument kultur, v nichž byly pořízeny, ale také vypovídají o tom, jak tato technologie ovlivnila pohledy badatelů na hudbu.

Žena výtvarnice v souvislostech proměn industriálního světa

Diskusní příspěvek

Kateřina Kuthanová-Bednářová

Vznik uměleckoprůmyslových muzeí a škol umožňoval emancipující se ženě výtvarnici vstup do sféry uměleckého vzdělání. Stává se designérkou strojové výroby (M. Kirschnerová, české Němky), i když v uměleckořemeslné práci ctí tradiční výtvarné prameny (vliv Tyršové na ruční řemeslnou výrobu). Rukodělná umělecká práce se rozvíjela v Ženském výrobním spolku, ale také v ženské sekci Dürerbundu (H. Laukotová a další). Proti tomu stojí Uměleckoprůmyslová škola jako jedna z prvních institucí, kde žena získává profesionální umělecké vzdělání (A. Boudová) a své následné uplatnění nachází jako industriální učitelka.

Piepenhagenovy vzorníky: sériová výroba krajinomalby za účelem obchodní nabídky

Diskusní příspěvek

Šárka Leubnerová

Krajinářské vzorníky Augusta B. Piepenhagena (1791–1868) tvoří významnou, ale specifickou část jeho tvorby. Piepenhagen své krajinomalby nabízel v Berlíně, Vídni, ale i v Praze prostřednictvím olejem malovaných vzorníků, jejichž témata zpracovával do zákaznickem určeného formátu. Tato ve své době v Čechách ojedinělá praxe mu přinesla četné zakázky a z dnešního pohledu lze Piepenhagenovy sériové vzorníky vnímat jako ojedinělou ukázkou marketingové zdatnosti umělce první poloviny 19. století. Těchto vzorníků využívaly také obě jeho dcery a později i žačky soukromé krajinářské školy Charlotty Piepenhagenové.

Vliv továrního způsobu výroby a sériové produkce na stavbu varhan a varhanářství v 19. století

Petr Lyko

Referát pojednává o průniku továrního způsobu výroby do stavby varhan a o jeho dopadu na konstrukční, zvukovou a obecně uměleckou stránku nástrojů. To bylo podmíněno vznikem řady nových varhanářských firem, které začaly využívat výrobní technologie založené na strojovém vybavení. Upřednostnění sériové výroby varhan mělo za následek citelnou unifikaci produkce, ale také vznik řady technických inovací v oblasti konstrukce nástrojů. Důležitou roli v tomto procesu hrálo nejen hledisko ekonomické, ale také proměna požadavků na funkci varhan, nesená ve střední Evropě zejména rozvíjejícím se cecilianismem.

Panorama a techniky iluze

Pavla Machalíková

Panoramata se od konce 18. století stala oblíbenou masovou zábavou a podívanou. Také Praha se poměrně záhy po zveřejnění vynálezu dočkala svého panoramatu a jeho publikace (1805). Příspěvek se zaměří na prostředky inscenace panoramat a na techniky práce s uměleckou iluzí, používané v tomto oboru.

Stroj – pohaněč uměleckého řemesla?

Jan Mergl

Střet uměleckořemeslné tvorby a strojové výroby přinášel v 19. století protikladné výsledky. Běžná je představa, že proti výhodám, které nabízelo postupně zaváděné a stále se zdokonalující strojové vybavení, stojí na opačné straně úpadek výtvarné kvality výrobků. Stojí však za úvahu, platí-li to obecně a pro všechny obory užitého umění. Příspěvek bude sledovat jak důležitou roli sehrál a nakolik závažnou vinu měl stroj na změnách v tradičních a na vývoji nových uměleckořemeslných oborů v Čechách v průběhu 19. století.

Veršovaný úvodník Jana Nerudy

Dagmar Mocná

Souvztažnost Nerudovy publicistiky s jeho povídkovou tvorbou byla autorovými vykladači podrobně zdokumentována a je obecně přijímána jako důležité specifikum jeho beletristické produkce. Naproti tomu Nerudova poezie je od dob Šaldových vnímána jako ta část jeho tvorby, jež zůstala žurnalistickou „pěnou dní“ nedotčena. Příspěvek na příkladu proslulé básně Jen dál! (vzniknuvší na objednávku vedení Národních listů k uctění 25. výročí založení tohoto významného deníku) poukáže na to, že tomu tak alespoň v některých, a to nikoli nevýznamných případech nebylo. Uvedená skutečnost vzbuzuje obecnější otázku po vztahu poezie a žurnalistiky v 19. století.

Mašínová práce. Psací stroj na psacím stole českých spisovatelů

Kateřina Piorecká

Psací stroj byl na počátku 90. let 19. století v českém prostředí novinkou, o čemž svědčí jak popularizační články v denících i odborných časopisech, tak první satiry. Přes paralelní existenci mnoha konkurenčních systémů se psací stroj postupně prosadil v administrativě (včetně administrace nakladatelství a periodik), ve sféře tvůrčí ovšem velmi pomalu. Rukopis byl považován za vyjádření osobnosti svého původce a byl ceněn zvláště v souvislosti s literární tvorbou. Nicméně své příznivce si psací stroj mezi spisovateli našel. Neobešli se bez něj Eliška Krásnohorská, Karel Matěj Čapek Chod nebo Václav Tille.

Tiskařská technologie – nové vyjadřovací a estetické možnosti

Pavel Pohlreich

Nové konstrukce tiskařských strojů a zavedení fotomechanické reprodukce umožnily během 19. století zpřístupnění výtvarného umění široké veřejnosti. Významně k tomu přispěli i čeští vynálezci K. V. Klíč a J. Husník.

Průmyslové výstavy Vojty Náprstka

Milena Secká

Při návštěvě světové výstavy v Londýně v roce 1862 se česká delegace rozhodla založit v Praze průmyslové muzeum a Vojta Náprstek byl pověřen nákupem prvních exponátů. Ty byly koncem roku 1862 vystaveny na Sřeleckém ostrově a setkaly se s velkým zájmem. Staly se podnětem k napodobování, a tak roku 1863 zorganizoval Náprstek druhou výstavu, na níž se již podíleli čeští výrobci, ale také američtí Češi jako dárci. Muzeum Náprstek plánoval nejen jako galerii, ale spíše jako vzdělávací centrum. Příspěvek se bude zabývat tímto prvním pokusem o systematické shromažďování a prezentaci technických vynálezů a objevů.

Železné a litinové prefabrikáty architekta Ludwiga Förstera

Jitka Sedlářová

Do dějin technických inovací na Moravě se architekt Ludwig Förster zapsal v roce 1824 při rekonstrukci zámku a výstavbě ovčince na panství brněnského velkoobchodníka Johanna Herringa v Habrovanech. Železnými traverzami, které nakupoval jako řezané železo v blanenských železárnách, nahradil tradiční dřevěné stropní a střešní konstrukce. Roku 1828 se stal vedoucím tamní umělecké dílny a kromě prefabrikované výroby železných křížů navrhl během následujících tří let také dva vídeňské domy nesené litinovými sloupy a zdobené vlisy v dórském a iónském stylu.

Norma technické vzdělanosti v rakouské monarchii a její překračování: Karel Václav Zenger
Milada Sekyrková

Nejvyšší technické vzdělání v češtině nabízela v českých zemích dlouho pouze pražská polytechnika. Mezi mimořádné osobnosti, působící na této škole ve 2. polovině 19. století patřil Karel Václav Zenger (1830–1908). Nejen že předával studentům sumu vědomostí, která překračovala hranice tehdejšího standardu v českých zemích, protože díky svým mimořádným jazykovým znalostem byl seznámen s pokroky technických věd daleko za hranicemi habsburské monarchie, ale i proto, že jeho učební metody lákaly na jeho přednášky značný počet studentů. Příspěvek bude věnován primárně Zengerovým učebním metodám a ohlasu jeho práce mezi veřejností i odborníky.

Stereofotografie - 3 D 19. století

Pavel Scheufler

Stereofotografie vytvářené od roku 1851 měly zásadní význam pro proměnu fotografie v komunikační prostředek, neboť jejich prohlížení se stalo oblíbenou domácí zábavou. Daleko výrazněji než fotografické vizitky, patentované v roce 1854, upevňovaly povědomí o zrodu nové vizuální kultury, založené na šíření informací fotografickým obrazem. Náměty stereofotografií se nevyhnuly žádné z lidských činností. Tomu výrazně napomohla konstrukce stereoaparátů, které ukazují, jak stroj proměnil vnímání prostoru. Stereofotografie byla prvním fotografickým prostředkem tvořeným pro masovou spotřebu.

Osvětlení Národního divadla a počátky divadelní fotografie

Tat'ána Součková – Pavel Scheufler

V počátcích fotografie se herci fotografovali v ateliérech fotografů, kde se světelná situace vytvářela pomocí závěsů, vzácně i s využitím zrcadel. Využívání elektrického osvětlení, známého třeba z Nadarova ateliéru v Paříži, není v českých zemích pro prvních pět desetiletí fotografie prokázáno, ale bylo využito po požáru v nové budově Národního divadla, dříve zařízené pro plynové osvětlení. Patrně první fotografie z jeviště pochází z 15. 4. 1883 a v Prozatímním divadle pro ni byly nainstalovány čtyři Křižíkovy lampy. Nově vznikajícímu žánru divadelní fotografie dlouho konkuroval zvyk fotografovat herce v ateliérech.

Strojírenské výkresy 19. století ve sbírkách Archivu Národního technického muzea

Hynek Strítecký

Strojírenské výkresy vzniklé v průběhu 19. století představují nenahraditelný obrazový prostředek zachycující stav techniky a dobovou industriální praxi. Lze je považovat nejen za ukázky technické tvorby, ale také za doklad estetického cítění 19. století. Příspěvek se pokusí strojírenské výkresy interpretovat jako významné historické prameny a na jejich základě se bude zabývat podobou tehdejších parních strojů, zařízení pro textilní či strojírenský průmysl, strojů používaných v dolech apod.

Mediální variety české modernity

Kateřina Svatoňová

Mediálněarcheologický příspěvek se zaměří na prostředí české modernity, ohraničené dvěma zásadními událostmi konce století pořádanými v Praze – *Všeobecnou zemskou výstavou* (1891) a *Výstavou architektury a inženýrství* (1898). Přiblíží pozici návštěvníka, který se v tomto prostoru setkává s různorodými varietami materiálních obrazů (dioráma, panorama, stereoskopická panoramata), ale i imateriálními obrazy vytvářenými neviditelnými paprsky a energiemi (rentgenové obrazy, kinetické obrazy iniciované obřím magnetem, ale zejména obraz světelné fontány a elektrické osvětlení). Cílem je ukázat nově se rodící dynamický vztah mezi člověkem (a jeho viděním a vnímáním) a médii.

Rozvoj hracích strojů na přelomu 19. a 20. století

Antonín Švejda

Vedle hudebních nástrojů sestrojil člověk ke svému potěšení i hrací stroj, který mohl ovládat i ten, kdo neměl hudební nadání. Hrací stroje (automaty) se rozvíjely dlouhou dobu, největšího rozmachu dosáhly v 19. a na počátku 20. století. Tehdy se staly fenoménem doby: na jedné straně se rozšířila jejich sériová výroba, na druhé straně hrací stroje vytvářely kolorit tehdejší zábavy. I dnes probíhá renesance hracích strojů, jak ve sběratelství, tak i v organizaci festivalů.

Umělecký průmysl v pojetí Rudolfa von Eitelbergera

Radim Vondráček

V souvislosti s teoretickými postoji Rudolfa Eitelbergera (1817–1885), prvního řádného profesora dějin umění na Vídeňské univerzitě a zakladatele Rakouského muzea pro umění a průmysl, se příspěvek zaměří na střet dobových estetických norem s masovou strojovou výrobou a na rozporuplnost vztahu uměnovědné teorie k procesům industrializace v užitém umění.

Černoši a automobil

Tomáš Winter

Jedním z tradičních témat české karikatury 30. let 20. století, jehož kořeny sahají do konce 19. století, je nerovný vztah člověka a automobilu. Jeho variantou je ilustrace A. Hoffmeistera *Černoši a automobil* (1930). Automobil se specifickým způsobem uplatnil v souvislosti se strojem a strojovou výrobou v historii Náprstkova muzea, v jehož koncepci stály moderní stroje a rukodělné výrobky původních mimoevropských společenství proti sobě a nakonec se z původního „muzea pokroku“ stalo muzeum asijských, afrických a amerických kultur. Jedním z epilogů opozice primitivního a civilizovaného byla cesta do Afriky a Jižní Ameriky, na niž vyrazili v roce 1947 J. Hanzelka a M. Zikmund legendárním automobilem Tatra 87.

Polní tiskárny

Michael Wögerbauer

Doba kolem roku 1780 je dobou přelomu i v dějinách knižní kultury, a to od její přísné regulace za pozdní vlády Marie Terezie až k liberalizaci za Josefa II. V 70. letech 18. století se proto nepriviligovaní tiskaři pokoušeli využít šance v oblastech, které zatím žádný konkurent neobsadil. To je i případ Franze Augustina Höchenbergera, který využil válečného tažení tzv. bramborové války proto, aby pomocí své mobilní „polní tiskárny“ na voze žádal o privilegium „vojenského knihtiskaře“. Příspěvek se věnuje kontextualizaci Höchenbergerova vynálezu (podle Josefa Dobrovského) v době „druhé revoluce medií“.

Stroj v zahradách

Ondřej Zatloukal

Příspěvek bude rozdělen do dvou částí. V první bude nastíněn historický vývoj využití techniky a strojů v zahradní kultuře – zvl. v období novověku – spolu s polaritou mechanistického a nemechanistického chápání světa a vzniku „moderní“ vědy. Druhá část bude věnována modelovému objektu areálu Arcibiskupského zámku a zahrad v Kroměříži a tamního využití technických vymožeností v utváření dvou vrcholných příkladů zahradního umění – Květné a Podzámecké zahrady.